

DÜNYADA YENİ EŞİTSİZLİK ANLAYIŞLARI

Önal SAYIN*

RESUME

NOUVELLES CONCEPTIONS D'INEGALITE DANS LA PROCESSUS DE MONDIALISATION

Nouvelle étape de l'internationalisation de l'économie la mondialisation se caractérise notamment par une intensification des échanges internationaux des biens et des services ainsi qu'une poids croissant des firmes supranationales. Une des principales conséquences de la mondialisation des marchés est que ces dernières se posent désormais en tant que "nouveaux maîtres du monde", l'Etat-nation ayant en effet perdu le pouvoir face à elles.

Réduire la mondialisation à un fait purement techno-économique serait une erreur: La plupart des nouveaux aspects qui apparaissent avec elle sont culturels. Parce qu'elle tend à rendre plus visibles les inégalités, qu'elle déstabilise toutes les identités et qu'elle accentue le poids de la modernité, elle crée des déséquilibres. L'identité culturelle devient par conséquent un phénomène central. Dans le processus de mondialisation, à côté des identités culturelles, nous voyons surgir une revendication culturelle collective par les langues, l'histoire, les traditions... L'identité culturelle collective réunit des individus qui ne sont ni marginalisés, ni dominants, mais qui se sentent à la fois inscrits dans la société contemporaine et écrasés par le rouleau compresseur de la modernité. C'est pourquoi il y a une nécessité d'un réel débat sur la démocratisation de la culture. Il est possible de distinguer par ailleurs trois sortes de cultures: Le "multiculturalisme", la "diversité culturelle" et l'"interculturalisme".

C'est la diversité culturelle qui, parce qu'elle concerne directement la mondialisation, retiendra notre attention. Nous pouvons la traduire par le respect des identités culturelles, des langues, des patrimoines et des valeurs. C'est par la construction de l'identité culturelle relationnelle que la diversité culturelle peut vivre. Cependant cette identité culturelle relationnelle suppose souvent un certain mode de vie, une conscience ainsi qu'une certaine confiance en soi. Il y a à son opposé, ce que nous pouvons appeler "l'identité culturelle refuge". Elle est à éviter, souvent agressive, elle est fermée à toute critique.

En conclusion, c'est la mondialisation des techniques de communication et la puissance des industries culturelles qui obligent à penser le modèle universel de la démocratisation culturelle. Car les hommes, depuis toujours se battent pour des valeurs à la fois économiques et culturelles telles que la liberté, l'égalité économique et juridique, la religion, la langue, la tradition, la morale.

Mots clés: Mondialisation, identité, inégalité, multiculturalisme.

* Prof.Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Toplumsal yaşam eşitsizlikler temelinde oluşur. İnsanlık tarihi boyunca bu eşitsizliğin ortadan kaldırılması ile ilgili büyük mücadele ve savaşlar verilmiştir. Toplum tarihinin temel paradoksu olan bu olgu, tüm sosyal dönüşüm, değişim ve evrimlerin güç kaynağını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle toplum tarihini oluşturan toplumsal-tarihsel eylemin enerji kaynağı, toplumsal eşitsizlik ve bu konuda verilen savaşlardır. Toplumsal önce düşünümsel bir biçimde inşa edilmiştir: Tanrı düşüncesine dayanan feodal ve insan aklını merkeze koyan burjuva toplumları. Her iki toplum da hiyerarşik niteliktedir ve eşitsizlik fikri üzerine inşa edilmiştir. Eşitsizlik temelinde inşa edilen bu düşüncelerin pratik yaşamda vücut bulması, sosyal savaşların doğmasına yol açmıştır. Toplumun bir kesimi, var olan düzeni meşrulaştırma çabasına girerken diğeri, eşitlikçi bir toplum inşa etmek adına ayaklanmıştır: Otuz ve Yüzyıl Savaşları, Fransız Devrimi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları. Kısaca sosyal yaşamın pratiğinde eşitsizliğin ortadan kalkma olasılığının bulunmamasına karşın toplum tarihi, eşitliği bulma umudunun yol açtığı sosyal değişimlerin takipçisi olarak kalmaya mahkum edilmektedir.

Yukarıda belirtilen anlayış doğrultusunda çatışmacı yöntem, yapılacak sosyal çözümlemelerde yol gösterici olacaktır. Çatışmacı yöntem çerçevesinde toplumun dinamiğini toplumsal eşitsizlikler oluşturur. Bu nedenle toplumsal statik bir çeşit soyutlamadır. XVIII. ve XIX. yüzyılın dinamiğini sınıf savaşmaları oluşturmuştur. Toplumsal sınıflar, ulus-devletlerle eş zamanlı olarak, toplum sahnesine çıkmıştır. Toplumsal sınıflar sanayileşmiş Batı tipi toplumların özellikleri olarak da görülebilir. Her ne kadar Marx, “toplumların tarihi sınıf savaşımı tarihidir” demiş olsa da, yukarıda kendisi için sınıf kavramı göz önünde tutulmuştur. İnsanlık tarihi, eşitsizliklere karşı verilmiş savaşlar tarihidir. İnsanlar “eşitlik” ve “adalet” gibi kavramları üretmiştir. Eşitlik ve adalet, insanlık tarihi boyunca gerçekleşmemiş bir çeşit eşitlikçi bir toplum özleminin dile getirilmiş biçimidir. (Cazeneuve,1976:155-158)

Pierre Bourdieu'dan esinlenerek toplumsal eşitsizlik kaynağının “sermaye” olduğu söylenebilir. Sermaye sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel nitelikli de olabilir.(Bourdieu,1970:87) Sermayenin toplum üyeleri arasında eşit bir biçimde paylaşılmaması, toplumsal eşitsizlikleri doğurmaktadır. Toplumda kıt bulunan sermayenin toplumsal aktörler, sınıflar ve kesimler arasında eşit olmayan bir biçimde paylaşımı, toplum sahnesindeki çatışmalara ve savaşlara yol açabilir.

Kapitalizmin doğuşu ile birlikte Batı toplumlarında ekonomik nitelikli sermaye önemli rol oynamaya başlamıştır. Ekonomik sermayeyi elinde bulunduran burjuva ve bundan yoksun kalan proleterya Batı sanayi toplumlarının iki ana sınıfını oluşturmuştur. Sanayinin geliştiği büyük iş yerlerinin bağrında güçlü bürokratik örgütler yeşermiştir. Bu bürokratik örgütlerin toplumun çeşitli kesimlerine yayılması ile birlikte hizmet sektörü gelişmiştir. Hizmet sektörünün yaygınlaşması kültürlü yeni orta sınıfların doğmasına yol açmıştır. Yeni orta sınıfların en önemli özelliği, kültürel sermayeye sahip olmasıdır. Yeni orta sınıfların işçi sınıfı ile gerçekleştirdiği dayanışma ve ortak savaşım,

Dünyada Yeni Eşitsizlik Anlayışları

Batı sanayi toplumlarında sosyal devletlerin doğmasına ve güçlenmesine yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan XX. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen dönemde sosyal ulus-devletler genellikle Batı sanayi toplumlarına damgasını vurmuştur. Kültürlü orta sınıfların önem kazandığı bu dönem, ekonomik sermaye sahipliği ile sermaye yönetiminin birbirinden ayrılması ile nitelenebilir. Aynı dönemde kültürel sermaye sahibi olan yeni orta sınıflar, ekonomik sermayeden azımsanamayacak düzeylerde pay almıştır. Sayıca azalmasına, eski gücünü yitirmesine karşın işçi sınıfı, ekonomik gelir düzeyini yükseltme şansını bulmuştur.

1980'lerde hızlı bir yaygınlaşma gösteren küreselleşme, yeni bir dünya düzeninin habercisi oldu. Bu dönemdeki iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ulaşımdaki kolaylıklar dünyamızı görece bir biçimde küçülttü. İletişim teknolojisi aracılığıyla sermayenin hızlı bir akışkanlık kazanması, ekonomik boyutta küreselleşmenin oluşmasına yol açtı. Sermaye, ulus-devletlerin tekelinden kurtuldu; IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumların güvencesi altına girdi.

Henüz emekleme çağını yaşayan küreselleşme; ulus-devletleri, ulusal kültürleri, ulusal bilinçleri büyük ölçüde erozyona uğrattıysa da henüz tam anlamıyla tavsiye edememektedir. Unutmamak gerekir ki küreselleşme; henüz kurumsal, örgütsel bir ulus-devlet yapısına ulaşamamış, ulusal kültürünü ve bilincini gerektiği düzeyde gerçekleştirememiş gelişmekte ya da geri kalmış ülkelerde kaos yaratmakta, gelişmiş Batı sanayi ülkelerinde ise eski sosyal devlet anlayışını yörüngesinin dışına itmektedir. Dünya, önce açık bir biçimde "kuzey" ve "güney" diye ikiye bölünmüş bir biçimde gösterilmeye çalışıldı. Kuzey bir bütün olarak zengin, güney ise fakir ülkeleri temsil ediyordu. Eşitsizlik, kuzey ve güney ülkeleri arasındaki bir fark gibi gösteriliyordu. Son dönemlerde ise Batı ve Doğu uygarlıklarından söz edilmektedir. Batı uygarlığı gelişmişliğin, refahın, yüksek düzeylerdeki çağdaş kültürlerin ve bütünleşmiş sosyal ilişkilerin yaşandığı bölgeler olarak sunulmaktadır. Doğu kültürü ise geri kalmışlığın, yoksulluğun, açlığın, toplumsal karmaşanın yaşandığı yöreler olarak gösterilmektedir. Böyle bir eşitsizlik ortamının kaçınılmaz olarak uygarlıklar savaşının doğmasına yol açacağı savunulmaktadır. Savaşın patlaması durumunda ekonomik gelişmişliğin, demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin yaratıcısı ve beşiği olarak görülen Batı uygarlığının korunması (!) gerektiği iddia edilmektedir. Daha ileri gidilerek Batı uygarlığı örnek alınarak başta İslam olmak üzere diğer uygarlıkların dönüştürülmesi gerektiği savunulmaktadır. Batı uluslarının misyonu, geri kalmış diğer uygarlıkları(!) çağdaşlaştırmak ve tarihin sonuna ulaştırmak olarak ifade edilmektedir. Bu arada genellikle modernleşme kuramlarının çoğunun da aynı anlayışın başka versiyonları olarak lanse edildiğini akıllardan çıkarmamak gerekir.

Küreselleşmeyi yöneten üç ana kuruluş vardır: IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü). IMF ve Dünya Bankası 1944 yılının Temmuz ayında New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında yapılan BM

Para ve Maliye Konferansı'nın ürünü olarak ortaya çıktı. Bu kuruluşların amacı, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımın ardından Avrupa'yı yeniden kurabilmek ve dünyayı ekonomik bunalımlardan kurtarmaktır. Dünya Bankası'nın gerçek adı "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası" dır. IMF' nin temel görevi ise küresel ekonomik istikrarı sağlamaktır; 1929'larda görülen bunalımın bir daha ortaya çıkmasını engellemektir. IMF başlangıçta ülkeleri daha genişlemeci ekonomik politikaları (ekonomiyi canlandırmak için harcamaları artırmak, vergileri azaltmak ya da faiz oranlarını düşürmek gibi politikalar) izlemeleri için uluslararası bir baskı uygulamak gerektiği inancına dayanarak kuruldu. İkinci Dünya Savaşı' ndan sonraki dönemlerde sömürge yönetiminden kurtulan ülkelerin önemli bir bölümü kendisini yeni-sömürgecilik sisteminin içinde buldu. Aynı dönemin yarattığı olumlu ekonomik ortamlar geri kalmış ve az gelişmiş ülkeleri gelişme konusunda umutlandırdı. Böylece, bu ülkeler gelişmiş ülkelere kalkınmalarını sağlamak için yoğun sermaye talebinde bulunmaya başladı.1970'lere geldiğinde geri kalmış, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin altından kalkamayacakları bir borç altına girdikleri saptandı. İşte bu aşamalardan itibaren IMF'nin politikalarında değişimler gözlemlendi: Sözünü ettiğimiz ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri, dış ticaret açıklarını kapamaları için IMF, vergileri artırma ya da faiz oranlarını yükseltme gibi ekonomik küçülmeye yol açacak bir politika geliştirdi. IMF, sadece bu politikaları benimseyen borç yükü altında kıvranan ülkelere fon sağlayabileceğini ilan etti. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar gelişmiş ülkelerin ekonomiyi canlandırmak için harcamalarını artırmalarını, vergilerini azaltmalarını ya da faiz oranlarını düşürmelerini öğütüyordu. Bu politikalarla gelişmiş ülkeler daha gelişirken, geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkeler ise daha fazla gerilemiştir. Bu kurumlardaki en çarpıcı değişim, 1980'lerde Ronald Reagan ve Margaret Thatcher, ABD ve İngiltere'de serbest piyasa idolojisi vaazları verirken gerçekleşti. IMF ve Dünya Bankası, verecekleri borç ve bağışlara fena halde ihtiyacı olan, serbest piyasa ekonomisine geçmeye gönülsüz fakir ülkelere bu fikirleri dayatmak için kullanılan misyoner kuruluşlar haline geldi.(Stiglitz,2001:32-40)

1980'lerden sonra IMF ve Dünya Bankasının etkinlikleri belirli bir eşgüdüm çerçevesinde gerçekleşmeye başladı. 1980'lerde Dünya Bankası sadece projelere (yol, baraj projeleri gibi) kredi vermektan öteye geçti ve yapısal uyum kredileri adı altında daha geniş kapsamlı kredi sağlamaya başladı; ama bunu yalnızca IMF onay verince yapıyordu; tabii bu onayla birlikte IMF'nin ülkeye dayattığı şartlar geliyordu. IMF'nin krizler üzerine yoğunlaşması gerekiyordu ama gelişmekte olan ülkelerin her zaman yardıma ihtiyacı oluyordu; dolayısıyla IMF, gelişmekte olan ülkelerin yaşamlarının kalıcı bir parçası haline gelmiştir. (Stiglitz,2001:35-40)

IMF ve Dünya Bankası G-7'nin (ABD, Japonya, Almanya, Kanada, İtalya, Fransa ve İngiltere), özellikle de bu devletlerin hazine ve maliye bakanlıklarının ortak istekleri ile yönetiliyordu. Sermayenin kaynaşarak küreselleşmesi söz konusu ülkelerin çıkar çatışmasına girmesini engelliyordu.

Dünyada Yeni Eşitsizlik Anlayışları

1980'den sonra ekonomik küreselleşmenin hızlı bir biçimde oluşumuna şahit olduk. Küreselleşen sermaye tüm ülkeleri birbirine bağımlı kıldı. Bir ülkedeki ortaya çıkan kriz, tüm dünya ülkelerini olumlu veya olumsuz biçimde etkilemeye başladı. Son yirmi yıldaki ekonomik küreselleşmenin sonuçları şunlardır: G-7 olarak adlandırılan dünyanın en zengin yedi ülkesi daha fazla zenginleşirken Güneyin fakir ülkeleri o denli fakirleşti. Gelişmekte olan ülkelerde ise gelişme beklenildiği ölçüde gerçekleşmedi. Gelişmekte olan hiçbir ülke, gelişmiş ülke konumuna gelememi. Sermayenin üretimden aldığı pay katlanarak artarken, emeğin payı sürekli azaldı. Dünyada işsizlik oranları hızla arttı. Kısaca zenginler, hem bireyler hem de ülkeler, daha zenginleşirken fakirler alabildiğine fakirleşti.

Ekonomi ve teknolojiadaki hızlı gelişmeler sosyal, siyasal ve kültürel sorunların görmemezlikten gelinmesine yol açtı. İkinci dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Doğu ve Batı blokları, sağ ve sol ideolojiler karşıtlığı; ayrıca soğuk savaş dönemi etnik, dinsel, kültürel ve uygarlıklarla ilgili sorunlar modernleşme buzulları altında kaldı veya su yüzüne çıkma olanağını bulamadı. Bu çerçevede yakın geçmişte dünyanın toplum sahnelerinde baş göstermeye başlayan kültür sorunlarını, kültürel eşitsizlikleri ve uygarlık savaşlarını irdelemek bir zorunluluk haline geldi. Bu nedenle yukarıda sözü edilen ekonomik sorunlardan sonra şimdi de küreselleşmenin yol açtığı kültürel sorunsallık ele alınacaktır.

Kültür, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda emperyalizme yönelik sömürgeciliğe karşı gerçekleştirilen direnişlerde ve savaşılarda halkların güç kaynağını oluşturmuştu. Bu konuda köklü kültürlerle sahip olan Türkiye, Hindistan ve Çin gibi ülkelerde sömürgeciliğe karşı verilen bağımsızlık savaşlarında halkı bir arada tutan kültürün rolünü vurgulamak gerekir. Günümüzde küreselleşmeyle birlikte kültür fenomeni etki alanını genişletmiş ve öngörülemez bir nitelik kazanmıştır. Küreselleşme potasında eriyip yok olma tehlikesini hisseden özneler, kendi kültürleriyle daha yakın bağ kurarak kimlik sorununu gündeme getirmektedirler.

Küreselleşme eşitsizlikleri daha görünür kılarak, tüm kimlikleri istikrarsızlaştırarak, modernliğin ağırlığını daha fazla artırarak dengesizlikler yaratmaktadır. İletişimin ve ulaşımın sağladığı dışa açılmanın çekiciliğinden sonra, küreselleşmenin yarattığı kargaşa içinde insanın kendisini anlamlı kılanı yeniden bulma gereksinimi ortaya çıktı. İşte bu gereksinmeyi karşılayacak öğeler kültürün içinde saklıydı. Küreselleşmenin yaygınlaştığı günümüzde kültürel ve kimlik talepleri küçümsemek gerekir. Kültürün, küreselleşen dünya sahnesinde ortaya çıkabilecek ayaklanmalara yol açabileceği unutulmamalıdır.

Herkes aynı otomobillerle seyahat etse, benzer giysileri giyse, müzikleri, imgeleri, haberleri tüketse bile ortaya çıkan böyle bir durum kültürlerin homojenleşmesi anlamına gelmemektedir. Tam aksine yaşam biçimleri ne denli birbirine benzerse,

özellikle simgelerde, beklenmeyen betilerde, kültürel farklılıklar da o denli belirginleşir ve ortaya çıkar.

Küreselleşmenin yaygınlaştırdığı melezlik, kozmopolitik fikri; dünyayı kolayca gezme olanağı olan, dünyanın her yerinde çalışma ve yaşama fırsatı bulan bazı dünya seçkinleri için hoş ve moda niteliğinde bir tema olabilir. Böyle bir durumun sıradan insanların yaşam biçimleriyle yakından uzaktan bir ilişkisi yoktur. Sıradan insanlar, dünyayı anlamak ve yorumlayabilmek için iletişim dinamiği içinde oluşan kültüre gereksinme duyarlar.

İletişim dışı açılma yollarından biridir. Belirli bir bilgi ve bilinç düzeyinde olan insanlar dış dünyayla iletişim kurarak içinde yaşadıkları toplumun kültürel statüsünü değiştirebilirler. Böyle bir durum, farklı kültürlerle yönelik hoşgörü ortamları yaratabilir. Büyük bir toplumda herkes dışarıyla iletişim kurma olanağına sahip olmayabilir. Bu tür insanlar, iletişimden yeterince faydalanamadıkları ve kamusal alanda kendilerine yer bulamadıkları için 'sığınma kültürü' oluşturabilirler. Sığınma kültürü; insanların ve grupların kendilerini soyutladıkları, kendi üzerlerine kapandıkları ve dışa karşı susmayı tercih ettikleri ortamlarda yeşerir. Sığınma kültürü içinde yer alan insanlar kendi aralarında kenetlenip bir çeşit koza oluştururlar. Bu tür insanlar ve gruplar kendi çevrelerinin dışında kalan insanları, deyim yerindeyse, düşman olarak görürler.

Sığınma kültürünün karşıtı olarak 'ilişkisel kültür'den söz edilebilir. İlişkisel kültür, bireylere dışa açık yoğun iletişim ve ilişki kurma olanağı verir. Böyle bir kültür içinde yer alan insanlar kendilerini her yerde rahatça ifade etme şansına sahip olurlar. İlişkisel kültür, insana toplumdan ve modernlikten soyutlanmış hissini vermez.

Özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan ticari kaygılar, fikir akımları ve siyasal talepler 'bireysel kimlik'lerin ön plana çıkmasına yol açtı: "Kendin ol", "kültürel kolektif baskılardan kurtul", "kendi öz kimliğini bul". Bu düşünce akımlarının amacı, ulusal kültür ve bilinçten arındırılmış bireylerden oluşan bir 'kitle toplumu' oluşturmaktır. Bu anlayışa göre, Emile Durkheim'ın özenle vurguladığı 'sosyal bilinç'; tarihsel misyonunu yerine getirdiğinden, bundan böyle de ayak bağı olacağından tarih sahnesinden çekilmelidir. Tabii ki küreselleşen ekonomik mantık bu kültürel ve siyasal bireyselleşme hareketini savunacaktır; çünkü ödeme gücü olan bireylerin var olması oranda pazarın kaynağı yaratılmış olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşmeyi savunan, açık bir biçimde olmasa bile, post-modernist düşünce akımlarının modernliği eleştirirken bireyselliği savunmalarının nedeni daha iyi anlaşılmalıdır. Modernlik; bir yandan geleneksel toplumun oluşturduğu 'biz duygusu'ndan, dinsel değer ve normların yarattığı cemaatlerden kurtulmak için bireysel özgürlük temasının aşırı değerli kılınmasını vurgulamış, diğer yandan ise bireylerin potasında eridiği 'kültürel kolektif kimlik'lerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu arada, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce kültürel kolektif

kimlik gereksinmesinin geç modernleşen Almanya ve İtalya'da aşırı milliyetçiliğin doğmasına yol açtığı unutulmamalıdır. Günümüzde ortaya çıkan küreselleşme savunucuları, kültürel kolektif kimliklerin de tarih sahnesinden çekilmesini talep etmektedirler. Sosyal ve kültürel küreselleşmenin yaygınlaşması karşısındaki en büyük engel kültürel kolektif kimlik olarak dile getirilen ulusal kültür ve ulusal bilinç görülmektedir. Post-modernist düşünürler, haklı olarak, modernleşme kuramcılarının savunduğu ulusun ussal bir yapı olduğu görüşünü acımasız bir biçimde eleştirmekte ve ulus-devletin keyfi bir inşadan başka bir şey olmadığını savunmaktadırlar. Ulus-devlet inşa edilirken daha önceki tarihsel dönemin özelliklerini taşıyan yerel, etnik ve dinsel cemaatler ulusal pota içinde eritilmiştir. Görüldüğü kadarıyla post-modernist düşünürler, ulus-devlete yönelik eleştirilerinde bu yerel, etnik ve dinsel birliklerin küllerinden yeniden canlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu çerçevede ulus-devlet egemenliğindeki aşınmalar, daha hızlı bir biçimde ortaya çıkacaktır. Böyle bir sürecin nereye varacağı öngörülebilir. Ulus-devletin gücünün azalması, yerel cemaatlerin yeniden canlanması, küreselleşmenin sosyal ve kültürel boyutlarda daha kolay bir biçimde yaygınlaşmasına yol açacaktır. Küreselleşme son kerte de herkesin öteki olduğu bir dünya toplumuna ulaşacaktır. Ulusların, yerel birliklerin parçalandığı, bireylerin tüm eski sosyal bağlardan kopup atomlaştığı bir aşamaya gelinecektir. Bu aşamadaki atomlaşmış bireyler malzemesinden dünya boyutunda ve makro düzeyde yeni bir 'dünya toplumu' oluşturulacaktır(!) Bu dünya toplumu herkes için geçerli olacak bir 'dünya kültürü'nü oluşturacaktır(!) Yukarıda kısaca betimlemeye çalıştığımız senaryo hayata geçebilecek mi? Geçiş dönemini yaşayan dünyamız ne gibi sorunlarla karşı karşıya kalacak?

Günümüzde kültürel, bireysel kimliklerin yanında dil, tarih, gelenek vb. sosyal konularda kültürel kolektif taleplerin de su yüzüne çıktığı saptanmaktadır. Bu durum toplumların aşırı parçalanmalarının yarattığı kaygı ve paniğin ürünüdür. İnsanlar, bir yandan bireysel kimlik taleplerinde bulunurken diğer yandan da kolektif kültürel kimliği savunarak sosyal dengeler kurmaya çalışmaktadır. Bu arada unutmamak gerekir ki kolektif bireysel kimlik toplumsal, kültürel kolektif kimlik ise doğrudan doğruya siyasal bir olgudur.

Kültürel kolektif kimliğin elit kültürüyle bağlantısı yoktur, fakat daha ziyade toplumdaki büyük çoğunluğun ortak kültürü anlamında 'orta kültür' ile bağlantısı vardır. Bu kültürel kolektif kimlik ne marjinal ne de egemendir. Bu kimlik; çağdaş toplumda yer aldığını hisseden, bir yandan modernliğin diğer yandan da küreselleşmenin şartları arasında ezilen bireyleri barındırır.

Yakın geçmişte 'kültürün demokratikleştirilmesi', 'seçkin kültür'ünün oluşumu, 'kitle kültürü'nün ortaya çıkışı konularında tartışmalar yapılyordu. Seksenlerden sonra, yani küreselleşmenin yaygınlaşması ile birlikte bu tartışmalar politika dışı kaldı. Post-modernistlerin desteği ile de genel eğilim bireysel özgürlükten yana çevrildi.

Günümüzde bireysel özgürlüklerin ön plana çıkması ile birlikte 'çokkültürlülük', 'kültürel çeşitlilik', 'interkültüralizm' kavramları gündemlerin ana temalarını oluşturmaya başladı. Günümüz dünyasını anlamak için bu kavramların net bir biçimde tanımlanması veya açıklanması gerekir. Bu nedenle ana hatlarıyla bu kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Çokkültürlülük: Ulus-devlet sahnesinde vücut bulan çok sayıdaki kültürel kimliklerin kombinasyonudur. Kültürel çeşitlilik deyimi daha ziyade nötr bir tanıma gönderme yapıldığı izlenimini vermektedir. Kültürel çeşitlilik: Uluslararası plânda çok sayıda kültürün varolduğu anlamına gelmektedir. 'İnterkültüralizm' kavramı ise belirli bir çokkültürlülük kavramına gönderme yapılmasını çağrıştırmaktadır. İnterkültüralizm: Uluslararası plânda varolan kültürlerin birbirlerini etkilemesiyle ortaya çıkan durum anlamına gelmektedir. Küreselleşen dünyamızla ilgili ileri sürülen diğer bir kavram da 'kültürel birlikte yaşama'dır. Kültürel birlikte yaşama: Farklı kültürden olan insanların bir arada yaşayabilmesi anlamına gelmektedir. Kültürel birlikte yaşama, uluslar arası plânda farklı kültürden olan insanların barışçıl bir biçimde birlikte yaşama olanağı bulabilmek için belirli normatif alçak gönüllülüğün gösterilmesi anlamını taşır. Uzun yıllardan beri kültürel çeşitliliğin beraberinde getirdiği sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar kültürel çeşitliliğin iki farklı anlamı çerçevesinde ortaya çıkar: Bir yandan kültürel kimlikleri, dilleri, tarihî mirasları, değerlerin varlığını kabul eden, onlara saygı duyulması gerektiğini savunan görüş ;diğer yandan dünya ölçeğinde sosyal alanda kültürel sanayiler tarafından harekete geçirilen anlayış. Kitaptan filme, radyodan televizyona, internette video oyunlarına dek kültürel sanayiler aynı zamanda hem kültürel dışa açılışı hem de standartlaşmayı deneyimlemektedir. Tabii ki kültürel sanayilerin, kültür çeşitliliğinin aracı oldukları savunulacaktır. Bununla birlikte ekonomik ve kültürel mantıklar arasında genellikle çelişki ve bazen de çatışma görülür. Dünya ölçeğinde kültürel sanayi çıkarlarının kültürel çeşitliliğe saygı ile çeliştiği akıldan çıkarılmamalıdır.(Wolton,20003:56-117)

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde aşırı bir biçimde dışa açılma olayı, özü kaybetme korkusunu da beraberinde getirebilmektedir. Bu durum geniş halk kitleleri arasında daha yoğun bir biçimde gözlenmektedir. Böyle bir endişe kültürel sığınak kimlik olgusunun doğmasına yol açmaktadır. Küreselleşmenin yol açtığı sosyal ve kültürel kargaşa da insanların kültürel sığınak kimlik edinmelerini doğurabilmektedir. Kültürel sığınak kimlikler, yeni milliyetçi ve kökten dinci akımlara kaynaklık edebilmektedir. Günümüzde yaygınlık kazanan etnik, dinsel, yerel çatışmaların belli başlı nedenlerini kültürel sığınak kimliklerin yaygınlık kazanmasında aramak gerekir Kültürel sığınak kimlik, eleştiriye pek açık olmadığından, kolayca çatışmalara ve savaşımara yol açabilir.

Geç modernleşen veya modernleşme sürecini tamamlayamayan gelişmekte olan ve özellikle de geri kalmış ülkelerde kültürel sığınak kimlik olgularının yaygın bir biçimde görülmesinin nedeni ne olabilir? Bilindiği üzere modernlik süreçlerinde yerel,

etnik ve dinsel cemaatlerin ulusal potada erimesi öngörülür. Tüm ülke düzeyinde tek bir ulusal kültür ve bilincin doğacağı varsayılır. Yerel, etnik ve dinsel kimlikler modern ulus-devletler için arkeik öğeler olarak görülür. Hemen hemen sosyolojinin tüm kurucuları (Emile Durkheim, Max Weber, Marx gibi) açık veya gizil bir biçimde sözünü ettiğimiz arkeik öğelerin geleneksel toplumların içinde yer aldığını belirtmişlerdir. Toplumsal evrim aracılığıyla tüm toplumların er ya da geç modern ulus-devlet hâline geleceği varsayılmıştır. Aradan yaklaşık yüz yıl geçmesine karşılık az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ön görüldüğü gibi ulus-devlet hâline gelemedi. Bu ülkelerde inşa edilmeye çalışılmış ulus-devlet, dolayimli bir biçimde ulusal kültür ve ulusal bilinç; yerel, etnik ve dinsel hareketleri kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte ulus-devlet, düne kadar en büyük müttefiki olarak yanında gördüğü Batı merkezli düşünce akımlarının kendi karşısında yer almaya başladığını gözlemektedir. Hatta Batı merkezli düşünce akımlarının yerel, etnik ve ılımlı dinsel akımların savunuculuğunu yaptıkları saptanmaktadır. Bu duruma şaşmamak gerekir, çünkü Batı için modernlik, başka bir deyişle ulus-devlet XVIII-XX. yüzyıllarda toplum sahnesinde yerini almış ve günümüzde de tarihsel misyonunu tamamlamıştır. Bu nedenle bugün ulus-devlet, küreselleşmenin hayata geçirilmesinde en büyük engeldir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için de küreselleşme çerçevesinde dünya ile bütünleşmek kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye, gecikmiş bir modernleşme sürecini yaşamış Almanya ve İtalya'nın tersine modernleşmesini tamamlayamamış, kendisini birden bire küreselleşme süreçlerinin merkezinde bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu III.Selim'den itibaren modernleşme sürecine sokulmaya çalışılmıştır. Günümüze dek hep tepeden inme bir biçimde, küçük bir seçkin grubun uğraşısıyla Türk modernleşmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.(Zürcher,1998) Batı'da tabandan gelen, burjuvazinin önderliğinde gerçekleştirilmeye çalışılmış modernlik, Türkiye, Japonya ve Kore gibi ülkelerde tepeden inme biçiminde, Batı'dan esinlenerek tekno-bürokratlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sözü edilen bu ülkeler bu konuda uzunca bir yol almışlar, görece de olsa bazı hedeflere ulaşabilmişlerdir. Tüm bunlara karşın bu ülkelerde Batı'da olduğu gibi idarî, örgütsel, kurumsal bir toplum yapısı, kaynaşmış bir ulus ve ulusal bilinç oluşamamıştır. Yine de inşaa edilmiş olsa bile Batı benzeri bir ulus-devlet kurulmuştur. Küreselleşme sürecinde dağılıp parçalanmak istemeyen bir Türkiye kendi ulusal kültürüne, ulusal bilincine dayanmak zorundadır. Böyle bir çaba içine girerken kültürel sığınak kimlik tehlikesinden sakınmak gerekir. Türkiye'deki kültürel sığınak kimlikler aşırı milliyetçi, kökten dinci ve etnik hareketler kisvesi altında görülebilmektedir. Türkiye'deki kültürel sığınak kimlikler küreselleşme karşıtı değil, ulusal karşıtlık biçiminde kendini göstermektedir. Böyle bir durum Türkiye'nin yakın tarihinde yaşadığı, çok acılı geçen bir dönemin yeniden sahnelenmesi anlamına gelebilir. Modernleşmiş Batı ülkelerinin küreselleşme süreci çerçevesinde globalleşmeyi yaşarken, bazı ulusal kaynaklı sorunlar ortaya çıksa bile, geçiş dönemini çok büyük sarsıntılar geçirmeden aşabilecekleri söylenebilir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu kritik durumdan sağlıklı biçimde çıkabilmesi için çeşitli yollar önermek olanaklıdır. Türkiye için çözümsüz olan tek bir yol vardır; o da kendi üzerine kapanması, dünya ile bağlarını koparmasıdır. Böyle bir yolu denemek uzun vade de başka ülkelerin doğrudan müdahalesine şimdiden davetiye çıkarmak olacaktır. Türkiye için çözüm yollarından birisi kültürel ilişkisel kimliği oluşturmak için çaba göstermektedir.

Uygarıklar çatışmasının çözümü kültürel ilişkisel kimliği inşa etmek ve genellikle saldırgan olan kültürel sığınak kimlikten kaçınmayı bilmektir. Kültürel ilişkisel kimlik demek başkasını kabul etmektir; onunla yüzleşmesini bilmek ve belirli bir ilişki inşa etme olanağını bulmaktır. Kültürel ilişkisel kimlik, insanın kendisini dile getirmesinden, ön plâna çıkmasından çok ötekilerle yaşama biçiminin, olanağının araştırılıp bulunmasıdır. Kültürel ilişkisel kimliğin oluşturulduğu kültürel birlikte yaşamak, farklı toplumsal birliklerin karşılıklı bir biçimde özgüllüklerini tanımalarının ötesinde, farklılıkları aşabilecek belirli kuralları oluşturmak demektir.

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda teknik ve ekonomik alanda egemen olan gücün, kültürel plânda da bu niteliğe sahip olacağı düşünülürdü. Bu dönemde ekonomik ve kültürel emperyalizm birbirlerinden ayrı düşünülmezdi. XXI. yüzyılda yaşamaya başladığımız bu günlerde Dünya'da ve Batı'da 'ekonomik egemenlik' gerçekleşmesine karşılık, kültürel alanda böyle bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle ekonomik küreselleşmeden ve kültürel küreselleşemeden söz edilebilir. Küreselleşme ekonomiyi ve hiçbir engelle karşılaşmayan 6.5 milyar tüketicinin kapitalizm rüyasıyla ilişkilidir. Günümüzde kültürel küreselleşme olanaksız gibi görünmektedir. Dünyadaki dilsel ve kültürel her kimlik korunmalıdır. Bir kültürün diğer bir kültürden üstün olduğu söylenemez. Bu nedenle her kültüre saygı duymak gerekir. İnsanlığın hedefi, kültürel çeşitlilik içinde birlikte yaşamak olanağını bulmak olmalıdır. Büyük ilerleme ve gelişme gösteren bilim ve teknolojinin 'bir dünya kültürü' yarattığını söyleme olanağı yoktur.

Çokkültürlülük ve kültürel çeşitlilik çerçevesinde toplumların heterojenliğini kabul etmek gerekir. Bu nedenle kültürel birlikte yaşamayı 'komünotarizm' veya 'kültüralizm' biçimine indirgememek gerekir. Bilindiği gibi komünotarizm aynı karakteristiklere sahip bireyleri bir araya toplamaktır. Dünyadaki tüm insanlar aynı karakteristiklere sahip hâle getirilirse(!) dünya komünotarizmi oluşturulabilir. Böyle bir durum sadece 'diaspora'ların yan yana buldukları bir dünyada söz konusu olabilir! Bu yaklaşımların karşısı olan kültürel birlikte yaşamak, heterojenliğin ve kültürel çeşitliliğin varlığının sürdürülmesi anlamına gelir. Kültürel birlikte yaşamak öteki olanın sorunsalıyla yüzleşerek onu da örgüt içine katma anlamını taşır. Bu çerçevede kazanılması umulan şey, sosyal heterojenliği benimseyen ve kültürel kolektif kimlik olarak adlandırılanı yansıtan bir kültürel birlikte yaşamayı sağlamaktır. Günümüz demokrasileri kültürel birlikte yaşama üzerine dayanmalıdır. Demokratik toplum çeşitli kültürlerin yaşama olanağını bulduğu bir alan olmalıdır.

Kültürel çeşitlilik küreselleşmenin ufkunda kendini empoze eden bir olgudur. Küreselleşme çerçevesinde kültürel birlikte yaşama olanağı sağlanmazsa, kültürel ve özellikle de dinsel nitelikli çatışmaların yoğun bir biçimde yaşanacağı öngörülebilir. Kültürel birlikte yaşama şansı, insanlığı 'uygarlıklar şoku'ndan kurtarabilir. Bu konuda Samuel Huntington'ın tezini bilmeyen kalmamıştır. Ona göre uygarlıklar çatışması kaçınılmazdır. Uygarlıklar çatışması bir çeşit gerekircilik gibi algılanmaktadır.

Etnik yapılar arasındaki çatışmalar sömürge tarihinin mirası veya sömürge öncesi tarihin yankılarıdır. Sömürgecilik döneminde cetvelle çizilen ülke sınırları günümüzdeki etnik çatışmaların temel nedeni olarak görülmektedir. Söz konusu tarihsel evreler çerçevesinde kültürel gerçeklerin üstü ussal olduğu öngörülmüş kurumsal modellerle kaplanmaya çalışılmıştır. Bu kaplamalar sosyal ve kültürel gerçekleri geçici bir süre sadece saklamış, fakat ortadan kaldıramamıştır. Bu konuda en çarpıcı örnek Yugoslavya olmuştur.

XX. yüzyılın başında, Avrupa'da kültürel birlikte yaşama sorunsalı düşünülemezdi bile. Bu dönemde sadece milliyetçilik, devletsel egemenlik, Batı uygarlığının hakimiyeti, dünyanın ele geçirilmesi gibi konular söz konusuydu. Kültürel çeşitlilik ve kültürel birlikte yaşamanın hayata geçirilmesi için bazı temel koşullar bulunmaktadır: Kültürlerin eşitliğinin benimsenmesi; her kültüre saygı duymak; kültürler arasında hiyerarşinin olmadığını kabullenmek; kültürlerin karşılıklı bir biçimde katkılarının olabileceğini varsaymak.

Batı kendisini, varsaydığı uygarlıklar veya kültürler hiyerarşisinin zirvesinde gördüğü sürece kültürel birlikte yaşama fikri hayata geçirilemez. Ekonomik ve teknik üstünlüğü elinde bulunduran Batı, kültürel bir üstünlüğe sahip olduğu fikrine kapılamamalıdır. Böyle bir sonuç, dünyayı sonu gelmeyen çatışmalar içine sürükler. Batı, 'dünya kültürü'nü yarattığı düşüncesine kapılmamalıdır. Kültürel birlikte yaşama, dünya kültürü anlamına gelmemektedir. Kültürel birlikte yaşama; kültürel çeşitlilik, kültürler arasında diyalog, uzlaşma anlamına gelir. Düşünce dünyasına yayılmacılık, milliyetçilik, emperyalizm kavramlarından sonra gelen kültürel birlikte yaşama, asgari düzeyde karşılıklı bir anlaşmayı ve hoşgörüyü içerir.

Küreselleşme, ulus-devletlerin sonunun geldiğini ilân etti. Bu görüş liberal amerikan modeli aracılığıyla nitelenmiş ekonomik küreselleşmenin taraftarları aracılığıyla dile getirildi. Bu görüş ekonomik açıdan belirli ölçüde doğrudur. Gerçekte, ulus-devletin dünyadaki yeri ve rolleri değişmiştir. Ulus-devlet, ekonomik açıdan birçok rolünü uluslarüstü kurumlara bırakmak durumunda kalmış ve onların denetimine girmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın ulus-devletin oynamak zorunda olduğu önemli rolleri vardır. Ulus-devletler, kültürel birlikte yaşamanın temel çerçevesi içinde kültürel kimliklerin korunma koşuldur. Ulus-devletlerin kültürler arasındaki diyaloglarda önemli işlevleri yerine getirebilir. Son iki yüzyıldan beri ulus-devletler ulusal kimliklerin ödünsüz savunucuları olarak çatışmaların ve savaşların temel etkeni olmuştur.

Günümüzde sorun genellikle tam tersine dönüşmüştür; ulus-devletler kültürler arasında diyalogların örgütlenmesinde ve iletişimin küreselleşmesini düzenlemede kaçınılmaz öge olarak görülmektedir.

Kültürel birlikte yaşamının temel koşullarından biri de ulusal dilleri korumaktır. Herkesin İngilizce konuşması ile kültürel birlikte yaşamak gerçekleşemez. Bir dil sadece belirli kelimelerin toplamı değil, aynı zamanda düşünme, rüya görme, hayal kurma, dünyayı yeniden inşa etme biçimidir. Çokdillilik çağdaş dünyanın siyasal gerçeği olarak kültürel çeşitliliğin birinci koşuludur. Dilsiz kültürel kimlik olanaksızdır. Dil, kimliktir. Dilsel kimlik her zaman kültürel kimliğin güçlü bir koşulu olarak varlığını sürdürmektedir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllara damgasını vuran ekonomik eşitsizliktir. Bu eşitsizlikler sınıfsal bir temele dayandırılmıştır. Söz konusu dönem, sınıflar arasındaki eşitsizliğe son vermek amacı ile yapılan sınıf savaşımına sahne olmuştur. Günümüzdeki eşitsizliğin kaynağı kültürel niteliklidir. Sınıf savaşımının yerini uygarlık ve kültür savaşlarının aldığı savlanmaktadır. Çokkültürlülük ve kültürel çeşitlilik aynı zamanda

hem barışın hem de savaşın temel etkeni haline gelmektedir. Toplumsal değişimin jeneratörü kültürler arası diyalog ve savaşım olmaktadır. Çatışmacı yönetime göre toplumu oluşturan temel öğeler arasında sürekli bir çelişki ve dolayısıyla da çatışma vardır. Günümüz toplumlarının temel çelişkili öğeleri çokkültürlülüğten kaynaklanmaktadır; farklı kültür gruplarında yer alanlar arasında çatışmalar gözlenmektedir. Dünyadaki çatışmaların kaynağı da kültürel çeşitliliktir. Dünyadaki başat uygarlıklar ve kültürler içinde yer alan kitlelerin birbirleri ile mücadele ve kimi zaman da savaşım içinde oldukları saptanmaktadır. Çokkültürlülük ve kültürel çeşitlilik toplumların ve dünyanın ortadan kaldırılamaz temel nitelikleridir. Çatışmaya, savaşıma son vermek için tek bir dünya kültürü yaratmak, yapılabilecek en büyük hata olacaktır. Çatışmalara ve savaşımlara son vermek çatışmacı yönetime göre olanaksızdır. O halde ne yapmalı? Farklı kültürler arasında diyaloglar kurarak geçici dünya barışını sağlamak olabilir.

KAYNAKÇA

- BOURDİEU, Pierre; PASSERON, Jean-Claude (1970) *La reproduction*, Paris, Les éditions de minuit.
- CAZENEUVE, Jean (1976) *Dix grandes notions de la sociologie*, Paris, Editions de Seuil.
- STİGLİTZ, Josephe (2001) *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, (çev.) Taşcıoğlu ARZU; Vural, Deniz, İstanbul, Plan B Yayımcılık.
- WALTON, Dominique(2003) *L'autre mondialisation*, Paris, Editions Flammarion.
- ZÜRCHER, Jan Erik (1995) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.